

18.

KAKO MISLITI KULTURU: SUVREMENE TEORIJE KULTURE I PROBLEM KULTURNE RAZLIKE

Zrinka Blažević

Sažetak: Iz perspektive aktualne proliferacije različitih kulturalističkih teorija i paradigmi kao posljedice tzv. kulturnoga obrata, u radu se iz metateorijske pozicije ispituju različite teorijske i disciplinarne artikulacije te općenito objasnidbena validnost iznimno složenog koncepta kulture. Nakon sumarnog pregleda semantičke povijesti, teorijskih konceptualizacija i heurističkih upotreba toga pojma, slijedi kritički prikaz triju suvremenih kulturalističkih teorija: hibridizacije, transkulturacije i transdiferencije. S posebnim osvrtom na teorijsku elaboraciju i epistemološki tretman kulturne razlike propituje se njihov kognitivno-eksplanatorni potencijal i interpretativno-analitičke mogućnosti, da bi se zaključno predložio alternativni model mišljenja kulture kao “heterotopije atopičnoga”.

Ključne riječi: kultura, teorije kulture, hibridizacije, transkulturacija, transdiferencija

---

Odgovor na pitanje “kako misliti kulturu” uvjetovan je dvjema pretpostavkama, koje na osnovu metateorijski opis značenjskoga polja pojma “kultura” i sociohistorijski uvjetovana spoznajna pozicija “mislećega subjekta”. Ipak, kao specifično ljudska praksa, kultura je nesumnjivo fenomen o kojemu valja misliti i trajno ga preispitivati, te ću stoga u ovome radu najprije pokušati prikazati kratak pregled povijesti toga epistemološki iznimno kompleksnoga koncepta, a potom ponuditi kritički osvrt na aktualne teorijske konceptualizacije kulture iz perspektive recentnoga poststrukturalističkog interesa za fenomen razlike.

Etimološki gledano, pojam “kultura” izvodi se od latinskog glagola *colo*, 3 (živjeti, poštivati i obrađivati) koji zapravo sažima tri temeljne dimenzije kulturne prakse: egzistencijalnu, normativno-konzervativnu i kreativno-inovativnu, između kojih “kultura” oscilira tijekom čitave svoje konceptualne povijesti. Ta semantička složenost uvjetuje i potencijalne pristupe tom pojmu kojega je sukladno tome moguće teorijski konceptualizirati kao eksplanatornu, kritičku i normativnu kategoriju.¹ Značenjsko polje latinske imenice *cultus* odnosno *cultura* upućuje i na njezin materijalni i simbolički aspekt, a implicira i usku vezu “kulture” s društvenim, odnosno s prirodnim svijetom, čime se dodatno usložnjava inherentni cijep ugrađen u samu značenjsku strukturu toga termina. Od svojih antičkih poč-

---

¹ Claus-Michael ORT, “Kulturbegriffe und Kulturtheorien”, (ur. Ansgar Nünning – Vera Nünning), *Konzepte der Kulturwissenschaften*, Stuttgart 2003., 19.

taka koncept kulture bio je osim toga usko povezan i s pedagoškim idealom kognitivnog, komunikacijskog i moralnog usavršavanja pojedinca kao temeljnog preduvjeta za stvaranje kreposne zajednice, što pojmu kulture pridodaje i političku dimenziju.² Zahvaljujući utjecaju evolucionističkih teorija pojam kulture tijekom 19. stoljeća dobiva i temporalni i teleološki karakter,³ što je, dakako, nova prepreka za svaki analitički pokušaj, ali i poticaj za ustrajanje u promišljanju te potencijalne aporije.

Kad je pak riječ o povijesti uporabe pojma “kultura”, situacija se u spoznajnom pogledu čini jednako obeshrabrujućom. Nakon što se oslobodila partikularističke denotacije specifične ljudske djelatnosti (*cultura animi*), kako se uglavnom koristila tijekom srednjovjekovlja, od otprilike sredine 17. stoljeća, točnije zaslugom Samuela Puffendorfa, termin “kultura” počinje se rabiti u formi kolektivnog singulara, poglavito za označavanje progresivnih kolektivnih misaonih, običajnih i tehničkih praksi nekoga naroda ili društva. Komplementarnu, historijsku i antropološku dimenziju pojam kulture dobiva 1725. godine u glasovitoj studiji Giambattista Vicoa *Principi di una scienza nuova* koja se drži utemeljiteljskim djelom moderne kulturne historije.⁴ Stoljeće kasnije kultura dobiva parnjak u pojmu civilizacije, najprije u sinonimijskom, a potom, zahvaljujući ponajviše Kantovom povezivanju kulture s idejom moralnosti i organskog obrazovanja, u antonimijskom smislu, što unekoliko reproducira razliku između prosvjetiteljsko-racionalističke impostacije francuskog pojma “civilisation” i romantičko-idealističke impostacije njemačkog termina “Kultur”.⁵

Pluralno i partikularističko shvaćanje kulture koje je postalo temeljnom epistemološkom pretpostavkom za većinu dvadesetostoljetnih etnoloških i antropoloških konceptualizacija⁶ razvio je krajem 18. stoljeća J. Gottfried Herder u djelu *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Gledano iz današnje perspektive, njegovo najveće značenje leži u činjenici da je koncept kulture izašao iz normativnih i teleoloških okvira te dobio konkretno vremensko-prostorno utemeljenje, što je iznimno poticajno djelovalo na socioantropološke, sistemskoteorijske i, u najnovije vrijeme, postkolonijalne pristupe.⁷

Tijekom 20. stoljeća, s ekspanzivnim razvojem društvenih i humanističkih znanosti i, sukladno tome, njihovim nastojanjem da artikuliraju primjeren autolegitimacijski konceptualni aparat, upotrebe i značenja pojma “kultura” se do te mjere umnogostručuju da samome konceptu prijete ozbiljna opasnost da postane u heurističkom pogledu potpuno nefunkcionalnim. Osim toga, demokratizacijom i globalizacijom društva pojam “kultura” se iz elitne sfere seli u domenu jezika svakodnevnice komunikacije, zbog čega njegov semantički razvoj i modifikacije postaje gotovo nemoguće pratiti, a kamoli nadzirati, što emfatički naglašavaju svi recentni pregledi kulturalističkih paradigmi (Smith, 2001.; Böhme i sur., 2002.; Milner- Browitt, 2002.; Nünning- Nünning, 2003.; Jenks, 2004.; Muller, 2005.; Edwards, 2007.; Fuchs, 2008.).

Nakon “kulturnog obrata” u društveno-humanističkim znanostima koji se kronološki više-manje poklapa s pojavom poststrukturalizma, već prilično fragmentiran i pluraliziran pojam kulture počinje pokazivati i hegemonističke i totalizacijske pretenzije, tako da go-

² Jörg FISCH, “Zivilisation, Kultur”, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, sv. VII (ur. Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck), Stuttgart 1992., 679.

³ Adam MULLER, *Concepts of Culture. Arts, Politics and Society*, Calgary 2005., 7.-11.

⁴ Friedrich A. KITTLER, *Eine Kulturgeschichte der Kulturwissenschaft*, München 2000., 19.-28.

⁵ Norbert ELIAS, *O procesu civilizacije*, Zagreb 1996., 55.-98.

⁶ Jerry D. MOORE, *Uvod u antropologiju. Teorije i teoretičari kulture*, Zagreb 2002.

⁷ ORT, 2003., 20.-23; MULLER, 2005., 27.

tovo postaje nemoguće misliti, a da se pritom istovremeno ne misli “kultura”. Premda je zbog toga vrlo teško pružiti sustavan metateorijski prikaz epistemoloških orijentacija i interetativno-analitičkih usmjerenja današnjih kulturalističkih pravaca i istraživačkih paradigmi koje elaboriraju neke od aspekata krajnje diverzificiranog pojma kulture, suvremene ću kulturalističke paradigme s obzirom na njihove dominantne teorijske i konceptualne pretpostavke ipak okvirno pokušati razvrstati u četiri osnovne kategorije: psihologijsku, semiotičku, materijalističku i prakseološku te, uz neizbježne simplifikacije, skicirati njihova karakteristična obilježja. Naravno, odmah valja upozoriti da je taj model uvelike arbitraran jer su u aktualnoj situaciji funkcionalne konvergencije različitih teorijskih i disciplinarnih pristupa i paradigmi kao izravne epistemološke posljedice “translacijskoga obrata”,⁸ granice između pojedinih kulturalističkih pravaca vrlo elastične i propusne.

Suvremeni psihologijski pristupi kulturi crpe poticaje od devetnaestostoljetnih evolucionističkih teorija⁹ u nastojanju da pronađu poveznice između individualnog, interpersonalnog i kolektivnog sustava vrijednosti, normi i ponašanja. Svojom ključnom epistemološkom zadaćom drže objašnjenje kako psihološki procesi utječu na pojavu, trajnost i promjene neke kulture.¹⁰ S obzirom na elemente koje smatraju dominantnim formativnim faktorima individualne i kolektivne kulturalnosti, psihologijske konceptualizacije kulture općenito se dijele na biološke, evolucionističke, neurološke, motivacijske, afektivno-emotivne i kognitivne. Njihova je zajednička pretpostavka uzajamna konstitutivnost psihičkoga i kulturnoga, dok kulturu ponajviše konceptualiziraju u formi “kulturnih obrazaca” koje definiraju kao “eksplicitne i implicitne obrasce historijski oblikovanih i selektiranih ideja i njihove artikulacije u institucijama, praksama i artefaktima koji se mogu s jedne strane smatrati proizvodima djelovanja, a s druge strane poticajima za buduće djelovanje.”¹¹ To je ujedno i okosnica konceptualizacije ljudskih psiholoških iskustava koja se oblikuju u dijalektičkoj uzajamnosti psiholoških procesa (npr. spoznaja, pamćenje, jezična djelatnost) i kulturnih obrazaca, kreirajući tako dinamički model kulture kojeg ne obilježava pasivna replikacija već aktivna re-kreacija kulturnih obrazaca.¹²

Semiotički pristupi kulturi imaju epistemološko izvorište u strukturalnoj lingvistici Ferdinanda de Saussurea, a njihove se mnogobrojne varijante mogu okvirno podvrstiti pod klasične strukturalističke i novije, poststrukturalističke inačice. Polazeći od de Saussureove vizije semiotike kao “znanosti koja proučava život znakova u društvu”, kulturno-semiotički pravci nastoje istražiti znakovne sustave neke kulture odnosno, analogijom, samu kulturu konceptualiziraju kao specifičan znakovni sustav. Istražujući znakovne sustave neke kulture klasična se kulturna semiotika poglavito bavi analizom semiotičkih procesa, kodova i medija, u novije vrijeme proširujući fokus svoga interesa i na mehanizme kulturne razmjene i fenomene kulturne promjene.¹³ Valja istaknuti i važne teorijske i metodološke poticaje kulturne semiotike na humanističke discipline poput kulturne i materijalne antropologije, arheologije, historije mentaliteta, mnemohistorije i muzikologije koje sve više koriste kategorijalni apa-

⁸ BACHMANN-MEDICK 2007., 238.-283.

⁹ MULLER, 2005., 9.

¹⁰ Philip SMITH, *Cultural Theory*, Oxford 2001., 202.-213.; Mark SHALLER – Christian S. CRANDALL, *The Psychological Foundations of Culture*, Mahwah 2004.)

¹¹ SHALLER – CRANDALL, 2004., 341.

¹² *Isto*, 353.-355.

¹³ Roland POSNER, “Kultursemiotik”, (ur. Ansgar Nünning – Vera Nünning), *Konzepte der Kulturwissenschaften*, Stuttgart 2003., 39.-72.

rat i procedure semiotičke analize u istraživanjima nositelja kulture (pojedinci, grupe, institucije), materijalnih artefakata (tekstovi, umjetnička djela, arhitektura, muzičke kompozicije) i tzv. mentefakata (ideje, vrijednosti i konvencije koji tvore mentalitet nekog društva).

Za razliku od strukturalističkih pravaca koji polaze od pretpostavke da je do jezičnog odnosno kulturnog značenja moguće doprijeti na osnovu sinkronijske analize međuovisnih elemenata koji tvore relacijski sustav odnosno strukturu, poststrukturalistički pristupi odbacuju strukturalističku epistemologiju hijerarhijski organiziranih binarnih opozicija (označitelj-označeno, jezik-govor, tekst-kontekst), dovodeći u pitanje i samu mogućnost objektivne semiotičke analize zbog nezaustavljive i nesvodive jezične odnosno kulturne "igre razlika".¹⁴ Premda je raznolikim i često inkompatibilnim poststrukturalističkim pristupima gotovo nemoguće pronaći zajednički epistemološki nazivnik, teoretičari kulture u ovu kategoriju najčešće smještaju dekonstrukciju Jacquesa Derride, genealošku konceptualizaciju odnosa znanja i moći Michela Foucaulta, "semiotičku" psihoanalizu Jacquesa Lacana i "rizomatsko" mišljenje Gillesa Deleuza i Felixa Guattarija.¹⁵

Materijalistički pristupi kulturi počivaju na "ontološkom dualizmu"¹⁶ "idejnih" i "materijalnih" faktora odnosno socioekonomske baze i kulturne nadgradnje s izvorištima, dakako, u klasičnoj marksističkoj teoriji. Druga dihotomija koja obilježava posebice marksističku književnu sociologiju (npr. G. Lukács, L. Goldman), neomarksističku kritiku (W. Benjamin) i kritičku teoriju tzv. Frankfurtske škole (M. Horkheimer, T. Adorno, H. Marcuse) jest kantovska opreka između činjenice i vrijednosti¹⁷ koja se u njihovoj neoromantičkoj esteticističkoj teorijskoj projekciji hipostazira u manihejski sraz visoke odnosno "napredne" i masovne kulture kao produkta modernog procesa industrijalizacije, standardizacije i komodifikacije.¹⁸

Pluralističnije i neelitistično viđenje kulture pak pod utjecajem gramšijevske teorije hegemonije propagiraju britanski kulturni materijalizam (R. Williams, T. Eagleton), novi historizam (S. Greenblatt i dr.) i kulturalni studiji (S. Hall i dr.). S eksplicitnim osloncem na tradiciju britanske marksističke socijalne historije (E. P. Thomson) kulturni materijalizam nastoji prevladati klasičnu dihotomiju baza *vs.* nadgradnja konceptualizirajući kulturu kao istodobno društveni, materijalni i simbolički proizvodni proces, uglavnom se teorijski i istraživački fokusirajući na odnos kulture, društvenih klasa i kolektivne emancipacijske politike. Novi historizam, koji mnogi kulturni teoretičari smatraju "kulturnim materijalizmom u postmodernom registru", u žarište pak svoga interesa stavlja fenomen historizacije teksta i djelovanje mehanizama kulturne moći, poglavito u procesima konstrukcije subjektivnosti, roda, rase i klase.¹⁹ Konačno, kulturalni se studiji bave u najširem smislu shvaćenom suvremenom popularnom kulturom, posebice onom posredovanom masovnim medijima, te različitim supkulturnim praksama, ispitujući njihov subverzivni i transgresivni potencijal u konkretnom sociopolitičkom okviru.²⁰

¹⁴ Andrew MILNER – Jeff BROWITT, *Contemporary Cultural Theory*, Crows Nest 2002., 112.-114.

¹⁵ Isto, 113.-127.; Chris JENKS, *Culture*, New York 2004., 195.-204.

¹⁶ ORT, 2003., 26.

¹⁷ JENKS, 2004., 9.

¹⁸ MILNER – BROWITT, 2002., 57.-91.; JENKS, 2004., 64.-93.; Tim EDWARDS, *Cultural Theory. Classical and Contemporary Positions*, London 2007., 49.-68.

¹⁹ MILNER – BROWITT, 2002., 35.-48. David ŠPORA, *Novi historizam: poetika kulture i ideologija drame*, Zagreb 2005.)

²⁰ SMITH, 2001., 151.-166.; MILNER – BROWITT, 2002., 49.-56; Graeme TURNER, *British Cultural Studies: An Introduction*, New York 2002.; Dean DUDA, *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*, Zagreb 2002.)

Taj kompleksan i uvelike proturječan odnos između pojedinca/društva i kulture, odnosno spoznajnoteorijskom terminologijom, strukture i djelovanja, iz nešto drugačije perspektive nastoje osvijetliti i prakseološke teorije kulture koje se u posljednje vrijeme sve snažnije afirmiraju na području društvenih i humanističkih znanosti, najavljujući tako novi, "prakseološki obrat".²¹ Francuski sociolog Pierre Bourdieu, autor "Nacrta teorije prakse", glavni mehanizam proizvodnje društvenog svijeta tako vidi u međudjelovanju habitusa, složenog sustava trajnih i prijenosnih dispozicija koje generiraju mišljenje, percepcije i djelovanje, i polja, kao konfiguracije odnosa među akterima koje je trajno obilježeno nejednakim odnosima moći.²² Utjecajan britanski sociolog Anthony Giddens pak u svojoj teoriji strukturalizacije uspostavlja rekurzivan odnos između društvenih struktura i praksi koje shvaća međusobno konstitutivnima,²³ dok njihov mlađi njemački kolega Andreas Reckwitz, nastojeći prevladati slijepe pjege "mentalističke, tekstualističke i intersubjektivističke" teorije kulture, razvija kompleksnu teoriju prakse koja se fokusira na ispitivanje djelatnog potencijala rutiniziranih, nadsubjektivnih kompleksa tijela/znanja/stvari.²⁴ Na sličnim teorijskim osnovama kulturu kao krajnji učinak dijalektičkog procesa iteracije i inovacije konceptualizira i aachenski sociolog Karl H. Hörning,²⁵ dok se komunikolog Siegfried J. Schmidt u svojoj elaboraciji dinamičke i relacione teorije "kulturnih programa" većma oslanja na sistemsku teoriju Niklasa Luhmanna koja cjelokupnu unutar- i izvansistemsku dinamiku temelji na principu diferencijacije.²⁶

Upravo su fenomen razlike i mehanizmi diferencijacije danas u središtu teorijskih rasprava o fenomenu kulturalnosti i identitetu kulture uopće. Polazeći od Freudove i Lacanove psihoanalitičke teorije o konstituciji sebstva te aksioma o strukturnoj homologiji jezika i kulture američkih lingvista Edwarda Sapira i Benjamina Whorfa,²⁷ suvremena kulturna teorija svojim polazišnim aksiomom smatra međusobnu konstitutivnost identiteta i razlike.²⁸ Radikalni poststrukturalistički pravci, a posebice derridaovska dekonstrukcija, pak hipostaziraju razliku u ontološki nesvodivu, nesumjerljivu i neizrecivu kategoriju²⁹ što, imajući u vidu i aktualne procese ekonomske, političke i kulturne globalizacije koji se manifestiraju u paradoksalnoj dijalektici univerzalizacije i partikularizacije, problem teorijske elaboracije kulturne razlike čini jednim od danas etički, estetički, ali i politički najkontroverznijih pitanja.

Jednu od svakako najintragantnijih novijih teorijskih analiza fenomena kulture pruža knjiga marksističkog književnog kritičara Terryja Eagletona *Idea of Culture*, koja je objavljena na samom prijelomu tisućljeća. Smještajući pojam kulture unutar trijade "estetika", "identitet" i "ekonomija", Eagleton se posebno žestoko obrušava na postmodernistička

²¹ Theodore SCHATZKI – Karin KNORR CETINA, Eike VON SAVIGNY, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, New York 2000.

²² Pierre BOURDIEU, *Outline of the Theory of Practice*, Cambridge 1977.; Rade KALANJ, *Globalizacija i postmodernost*, Zagreb 2004., 168.-188.

²³ Anthony GIDDENS, *The Constitution of Society*, Berkeley 1984., 2.-40.

²⁴ Andreas RECKWITZ, "Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing", *European Journal of Social Theory*, 5/2002., br.2, 243.-263.

²⁵ Karl Heinz HÖRNING, Julia REUTER, *Doing Culture. Neue Positionen zum Verhältnis von Kultur und sozialer Praxis*, Bielefeld 2004., 19.-39.

²⁶ Siegfried J. SCHMIDT, "Eine Kultur der Kulturen", *Kulturschutt: über das Recycling von Theorien und Kulturen*, (ur. Christoph Jacke – Eva Kimminich – Siegfried J. Schmidt), Bielefeld 2006., 21.-22.

²⁷ MOORE, 2002., 127.-130.

²⁸ Mark CURRIE, *Difference*, New York 2004., 4.-31.

²⁹ *Isto*, 45.-66.; Jacques DERRIDA, *Pisanje i razlika*, Sarajevo-Zagreb 2007., 83.-164.

tumačenje kulture, predbacujući im promoviranje “univerzaliziranog partikularizma” i “kozmpolitizma” koji su u službi globalnog kapitalizma, da bi kao alternativu, s osloncem na kulturalističke koncepcije T. S. Eliota i opus svoga učitelja Raymonda Williama, predložio model “zajedničke kulture” koji se, suprotno postmodernističkima, temelji na partikularnom univerzalizmu, internacionalizmu i solidarnosti.³⁰ Izuzev Eagletonove retorički efikasne, ali logički prilično neuvjerljive antitetičke argumentacijske metode koja se zasniva na trijumfalnom prokazivanju potisnutih opreka koje čine konstitutivnu okosnicu svakog kulturnog fenomena i teorijske paradigme, čini mi se da je ključna manjkavost njegova teorijskog projekta “zajedničke kulture” upravo zanemarivanje fenomena razlike (diferencije) koji je *volens-nolens* konstitutivni i destabilizacijski faktor svake kulture, pa i kulture solidarnosti koju propovijeda Eagleton.

Sa sličnih ideoloških pozicija poststrukturalističko glorificiranje razlike napadaju i ostali neo- i postmarksistički filozofi i teoretičari poput, primjerice, Ernesta Laclaua, Judith Butler, Slavoj Žižeka i Alaina Badioua, nastojeći na novim ontološkim temeljima uspostaviti koncept “konkretne univerzalnosti” kao temeljni preduvjet solidarnosti odnosno ključni uvjet mogućnosti (političke) akcije.³¹ Pritom problem razlike nastoje teorijski neutralizirati pomoću različitih heurističkih modela kao što je, primjerice Laclauov “lanac ekvivalencije” ili čak, poput Alaina Badioua, utječući se matematičkoj teoriji skupova.³²

Priroda, funkcije i učinci (kulturne) razlike su pak u žarištu interesa triju danas najaktualnijih teorija kulture: hibridizacije, transkulturacije i transdiferencije. Premda su u mnogim aspektima vrlo slične, svaka od tih teorija kulture želi izboriti vlastito mjesto na tržištu akademskih dobara zbog čega inzistiraju na epistemološkoj distinktivnosti, no srećom, nisu međusobno isključive pa se mogu promatrati kao komplementarne, a ne nužno kontrastne paradigme. Njihovo je zajedničko obilježje svakako pozitivan odnos prema fenomenu razlike koju drže kompleksnijom i slojevitijom nego li je opisuje klasični binaristički kulturalistički model, prostorno i vremenski uvjetovanom te uvijek kontaminiranom odnosima nejednakosti i moći. Štoviše, spomenute teorije konceptualiziraju kulturu kao nedovršeni proizvod neprekidne i nezaustavljive igre razlika koje u nizu nijansi čine okosnicu njezina nestabilnog i fluidnog identiteta.

U tom se pogledu i najviše odvajaju od dviju starijih paradigmi, multi- i interkulturalizma, koji su, očito zahvaljujući činjenici da se smatraju dovoljno aseptičnima i samim time bezopasnima po strukturu liberalnokapitalističke ideologije, danas inkorporirani u službene kulturne politike većine zapadnih zemalja odnosno same Europske unije.³³ Teorija multikulturalizma općenito pretpostavlja postojanje čvrsto odijeljenih homogenih kultura koje supostoje u nekom društvu, odnosno državi. Prema taksonomiji Petera McLarena moguće je razlikovati tri tipa multikulturalizma: konzervativni, liberalni i kritički.³⁴ Konzervativni multikulturalizam promovira politiku tolerancije u smislu poštivanja etničke i kulturne različitosti na osnovu principa *cuicumque suum*, no ne dovodeći u pitanje dominaciju matične kulture. Oštro se protivi svim vrstama kulturnih miješanja i sinkretizama, a najefek-

³⁰ Terry EAGLETON, *Ideja kulture*, Zagreb 2002., 135.-156.

³¹ Alain BADIOU, *Ethics. An Essay on the Understanding of Evil*, London 2002.; Judith BUTLER – Ernesto LACLAU – Slavoj ŽIŽEK, *Kontingencija, hegemonija, univerzalnost*, Zagreb 2007.

³² CURRIE, 2004., 118.-129.

³³ Vjeran KATUNARIĆ, “Tri lica kulture”, *Društvena istraživanja*, 5/1996., br. 5/6, 849.-850.

³⁴ Peter MCLAREN, “White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical Multiculturalism”, *Multiculturalism. A Critical Reader*, (ur. Thomas D. Goldberg), Oxford 1994., 45.-74.

tivnijim modelom kulturnog suživota drži sustav aparthejda. Liberalni multikulturalizam, kakvoga, primjerice, zagovara kanadski filozof Will Kymlicka, polazi od principa jednakovrijednosti kulturnih razlika svih etničkih i socijalnih grupa koji čine neku političku zajednicu,³⁵ dok kritički multikulturalizam, koji propagira njegov sunarodnjak Charles Taylor, traži radikalno preispitivanje sustava isključivanja marginalnih grupa i protivi se svim represivnim i asimilatorskim tendencijama zagovarajući tzv. "politike priznavanja".³⁶ Premda među njima postoje važne razlike, posebice u pogledu teorijskog tretmana problema socijalne i političke nejednakosti i moći, multikulturalističke paradigme ne propituju "prirodnost" etničkih i kulturnih razlika odnosno fenomen kolektivnog identiteta uopće, vodeći se uglavnom idejom "nacionalnog interesa" koji nastoji pomiriti program očuvanja "samobitnosti" različitih etničkih i nacionalnih grupa s politikom kulturne integracije.³⁷

Teorija interkulturalizma, s pratećim konceptima poput interkulture komunikacije i interkulture kompetencije, razvija se od 50-ih godina 20. stoljeća u SAD vezano uz djelatnost tzv. *Foreign Service Center* na čelu s antropologom Edwardom Twitchellom Hallom, da bi tijekom 1990-ih značajnu konjunkturu doživjela u njemačkim društvenim i humanističkim znanostima, posebice interkulturalnoj germanistici. Polazište interkulturalističke paradigme jest podređivanje kulturnih razlika odnosno kulturnih gramatika koje nastaju u kontaktu dviju ili više kultura idealu zajedničkoga fundusa interkulturalnog znanja koji potom u vlastitom kulturnom kontekstu modificira kulturna očekivanja i djelovanja, dovodeći time u pitanje samorazumljivost vlastite kulture. Premda se inzistiranje na svestranom razvijanju jezičnih, socijalnih i psihičkih kompetencija u sklopu procesa interkulturalnoga obrazovanja kao temelja za razumijevanje i prihvaćanje strane kulture interkulturalizam ukazuje daleko otvorenijim za mogućnosti kulturnih prožimanja negoli multikulturalizam, interkulturalistička se teorija uglavnom ne bavi istraživanjem fizionomije kulturnih granica i prirode kulturnih razlika, zanemarujući također problem asimetrije moći, kao i pitanje neperceptivnih oblika kulturne razmjene.³⁸

Za razliku od multi- i interkulturalizma koji kulture konceptualiziraju kao različite i razlikovne entitete, teorija hibridizacije i transkulturalizacije odbacuju statičko i monističko poimanje kulturnih identiteta fokusirajući se poglavito na mehanizme kulturne razmjene kao katalizatore generiranja i umnažanja razlika. Teorija hibridnosti gradi se oko istoimenog koncepta, izvorno preuzetog iz botanike, koji je 1982. godine skovao književni teoretičar Tzvetan Todorov da bi označio stvaranje novih transkulturalnih formi unutar kontaktne zone kao posljedicu procesa kolonijalizacije.³⁹ U svojim je radovima koncept hibridnosti osobito popularizirao "guru" postkolonijalne teorije Homi K. Bhabha. Dominantno se fokusirajući na problem konstrukcije kulturnog autoriteta u asimetričnim konstelacijama političke moći, Bhabha u derridaovskoj inspiraciji manifestaciju kulturnih razlika vidi isključivo u domeni njihove simboličke, odnosno tekstualne reprezentacije. Sukladno tome hibridnost povezuje s tzv. "Trećim Prostorom Iskazivanja" koji bi se mogao opisati kao kontradiktorno i ambivalentno polje konstituiranja kulturnog identiteta u "diskontinui-

³⁵ Will KYMLICKA, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford 1995.

³⁶ Charles TAYLOR, *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton 1992.

³⁷ Lars ALLOLIO-NÄCKE, "Multikulturalität", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 151.-204.

³⁸ Britta KALSCHUEUR, "Interkulturalität", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 223.-286.

³⁹ Tzvetan TODOROV, *The Conquest of America: the Question of the Other*, New York 1984., 202.-219.

ranoj intertekstualnoj temporalnosti kulturne razlike”.⁴⁰ Štoviše, zahvaljujući sposobnosti trajnog inficiranja istosti različitošću odnosno “asimilacije suprotnosti”, u Bhabhinoj utopijskoj projekciji taj međuprostor kulturne hibridnosti postaje privilegiranom domenom ne samo produktivnog generiranja kulturnih značenja, nego i formiranja istinskih ljudskih individualnih i kolektivnih identiteta, čime ujedno zadobiva i emancipacijsku i kritičku funkciju, u smislu destabilizacije hegemonističkih kulturnih hijerarhija. Zbog toga Bhabhin koncept hibridnosti neodređeno oscilira između polova kulturne kritike i utopije, više se baveći kulturnopolitičkim ulogama i funkcijama hibridnosti, negoli njezinim formama i manifestacijama.

Za razliku od Bhabhina, dominantno diskurzivnog koncepta hibridnosti, sociolog Jan Nederveen Pieterse tom fenomenu pristupa empirijski, kao prirodnoj posljedici povijesno uvjetovanih kulturnih miješanja i prožimanja. Taj se proces, smatra Nederveen Pieterse, obično ignorira ili niječe zbog “fetišizma” kulturnih granica koje on smatra arbitrarnim, ali nužnim kognitivnim barijerama u funkciji održavanja epistemičkoga poretka.⁴¹ Premda komparativno analizira konkretne ekonomske, socijalne, političke i kulturne oblike i prakse hibridizacije na globalnoj razini, Pietersenov koncept hibridizacije je prije svega vrst autorefleksivne kulturne kritike koja se ne iscrpljuje u prokazivanju kontingentnosti kulturnih granica i kartezijske epistemologije, već, poput Bhabhe, i on pledira za stvaranje globalne kulture gdje bi hibridna različitost u činu radikalne dekonstrukcije naposljetku mogla paradoksalno dokinuti i samu razliku kao uvjet vlastite mogućnosti.

U otklonu od teorije hibridnosti koja pretpostavlja dekonstrukciju kulturne razlike, koncept transkulturalnosti tom fenomenu pristupa integralistički. Kad je riječ o recentnim teorijskim elaboracijama koncepta transkulturalnosti, moguće je razlikovati dvije distinktivne tradicije koje povezuju neke zajedničke pretpostavke kao što su kritika dogme o autentičnosti kultura, odbacivanje dihotomije vlastito *vs.* strano, te uvjerenje da se individualni i kolektivni identiteti ne formiraju u zatvorenim kulturnim zonama, već u sklopu složenih transkulturalizacijskih procesa.⁴² Začetnik anglo-hispanke teorije transkulturalizacije je kubanski sociolog Fernando Ortiz koji je četrdesetih godina prošlog stoljeća i skovao termin *transculturación* kako bi opisao način na koji subordinirane ili marginalne grupe u kompleksnim procesima akulturacije, dekulturacije i neokulturacije odbacuju, odabiru, modificiraju i transponiraju različite kulturne elemente.⁴³ Pedesetih godina koncept transkulturalizacije aproprira socijalna antropologija, nešto kasnije i lingvistika, da bi tijekom 90-ih godina 20. stoljeća ušao i u književnu teoriju. Zasluge za njegovu teorijsku promociju poglavito pripadaju Mary Louise Pratt koja u knjizi *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation* pojam “transkulturalizacija” upotrebljava za označavanje procesa interkulturalnih pregovaranja i selekcija, odnosno smatra ga trajnim obilježjem “kontaktne zone” ili socijalnog prostora “gdje se susreću, križaju i sukobljavaju dispartne kulture”.⁴⁴ Pritom kao nezaobilazne popratne posljedice transkulturalizacije ističe dvosmjerne apropijacije, interakcije i posudbe koje otežavaju uspostavu svake binarne opozicije između Europe i njezinih drugih.

⁴⁰ Homi BHABHA, *The Location of Culture*, London 1994.

⁴¹ Jan NEDERVEEN PIETERSE, “Hybridität, ja und?“, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 396.-430.

⁴² KALSCHUEUR, 2005., 290.

⁴³ Fernando ORTIZ, “Tabak und Zucker“, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 293.-313.

⁴⁴ Mary Louise PRATT, “Putopis i transkulturalizacija: znanost, planetarna svijest, unutrašnjost“, *Quorum*, 17/2001., br. 4, 128.-155.

Njemačku teoriju transkulturacije je, nezavisno od Ortiza i Pratt, početkom 90-ih godina 20. stoljeća utemeljio filozof Wolfgang Welsch. Polazeći od kritike “inzularnog” herderovskog poimanja kulture i pretpostavke da za kulturnu integraciju nije toliko važno hermeneutičko razumijevanje drugog koliko samorazumijevanje, Welscheva teorija transkulturacije nastoji zahvatiti kompleksne procese simboličke konstrukcije identiteta koji se realiziraju u mnogostranim i mnogostrukim praksama generiranja razlika. Tako se prema Welschevu mišljenju stvaraju inkluzivne transkulturne identitetske mreže što pak vodi “enormnom povećavanju kulturne kompleksnosti”. Kad je riječ o ontološkom statusu razlike, Welschevo poimanje transkulturacije obuhvaća ne samo fenomene unifikacija, nego i novih diferencijacija i diverzifikacija u dvostrukoj igri stvaranja jedinstva i razlika koje omogućavaju “stalnu promjenu aspekata pripadnosti”.⁴⁵ Da bi se koliko-toliko moglo intelektualno zahvatiti taj posvemašnji racionalni “nered” nastao procesima pluralizacije i konstantne identitetske tranzicije, Welsch predlaže i novo kognitivno oruđe – transversalni razum – kao sredstvo promišljanja “dijalektičkih prijelaza bez konačne sinteze”.⁴⁶ Welscheva teorija transkulturalosti, slično kao i teorija hibridizacije, jest prije apstraktan model za teorijsku analizu permanentnih kulturnih promjena i razmjena koje vode enormnom povećavanju društvene kompleksnosti i stvaranju postnacionalnih kolektivnih i individualnih identiteta što u konačnosti iznova pretpostavlja utopiju posthumanog društva, negoli je opis aktualne kulturne situacije sa svim njezinim inherentnim proturječnostima, od kojih su najvažniji nimalo bezopasni identitetski fundamentalizmi.

Kronološki najmlađa, no možda teorijski najambicioznija jest paradigma transdiferencije koju su 2002. godine u članku *Difference and Transdifference* detaljno pojmovno i fenomenološki elaborirali njemački teoretičari Helmbrecht Breinig i Klaus Lösch.⁴⁷ Transkulturacijska teorija izvorno nastaje kao kritika koncepta multikulturalizma i interkulturalizma koji podrazumijevaju binarističko poimanje kultura kao homogenih i autohtonih entiteta i u epistemološkom se pogledu ograničavaju na probleme kulturne (in)tolerancije odnosno kulturne (in)kompetencije. Nasuprot tome, kulturna teorija transdiferencije u fokus svoga epistemičkog interesa stavlja transgresivno i nelinearno, odnosno fenomene koji prolaze preko (*trans*) demarkacijske linije binarnih opreka oscilirajući u konstantnom procesu vlastita (re)konfiguriranja. U heurističkom smislu teorija transdiferencija bi se mogla opisati kao paradigma koja simultano operira na teorijsko-analitičkoj, fenomenološko-empirijskoj i kritičko-normativnoj razini, nastojeći zahvatiti kompleksne procese re/de/konstrukcije kulturnih identiteta i razlika u uvjetima kulturnih višepripadnosti i miješanja. Osim toga, prema mišljenju njezinih “očeva utemeljitelja”, teorija transdiferencije može poslužiti kao odličan heuristički model za konceptualiziranje fenomena socijalnog i egzistencijalnog iskustva, elaboriranje epistemoloških problema, osvjetljavanje procesa kulturne produkcije i reprodukcije, interferencija kulturnih semantika i kulturnih identiteta te konačno, za

⁴⁵ Wolfgang WELSCH, “Auf dem Weg zu transkulturellen Gesellschaften”, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 314.-341.

⁴⁶ Wolfgang WELSCH, *Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*, Frankfurt 1995.

⁴⁷ Helmbrecht BREINIG – Klaus LÖSCH, “Difference and Transdifference”, *Multiculturalism in Contemporary Societies: Perspectives on Difference and Transdifference*, (ur. Helmbrecht Breinig – Jürgen Gebhardt – Klaus Lösch), Erlangen 2002., 11.-36.

analizu simboličkih reprezentacija.⁴⁸ Zbog takva visoko postavljenog spoznajnoga cilja, teorija transdiferencije polazi od principa “kognitivne disonancije”⁴⁹ što joj omogućuje zahvaćanje fenomena nelinearnog, nerazlučivog i nerazumljivog, zbog čega bi se, pomalo paradoksalno, transdiferencijska hermeneutika mogla opisati kao svojevrsna hermeneutika nerazumijevanja odnosno pogrešnog razumijevanja procesa kondenzacija razlike ili, metaforički rečeno, “kultiviranje (kulturnoga) korova”. Naime, temeljno polazište transdiferencijske hermeneutike jest asimetričnost hermeneutičke situacije trajno obilježene fluktuirajućim razlikama, što naglašava tranzitoran i kontingentan karakter razumijevanja samog. Drugim riječima, transdiferencijska hermeneutika se zalaže za istraživanje fenomena razumijevanja u znaku rodne, socijalne, etničke i svake druge razlike, čime se odmiče od idealističkog projekta koncipiranja kulturnog alteriteta u okviru horizonta univerzalne ljudske kulturalnosti. U tom se smislu transdiferencijska hermeneutika približava hermeneutičkoj teoriji Wenera Koggea koji razumijevanje konceptualizira kao kulturni performativ odnosno opisuje ga kao čin kolebanja između poznatog obrasca i nove konfiguracije smisla koji je uvijek i nužno aficiran nerazumijevanjem i nesigurnošću.⁵⁰

Ono što u epistemološkom smislu transdiferenciju najviše razlikuje od prethodnih paradigmi jest njezino svjesno nastojanje da ne dokine, odnosno integrira razlike, već da ih samo privremeno suspendira, unoseći u samu jezgru razlike element neodlučivosti i otpora. Na taj je način razlika, doduše, destabilizirana, no ostaje sačuvana kao nužan preduvjet konstruiranja smisla te kognitivne i afektivne orijentacije čovjeka i, dakako, temeljni uvjet mogućnosti svake kulturalnosti, što razotkriva implicitnu antropološku utemeljenost kulturne teorije transdiferencije.⁵¹ Osim antropološke impostacije, transdiferencijsku teoriju obilježavaju dinamičnost, relacionost i procesualnost koje se mogu izdvojiti i kao ključne metateorijske pretpostavke same paradigme. To se najbolje očituje na primjeru transdiferencijske konceptualizacije osobnih i kolektivnih identiteta odnosno kulture općenito. Polazeći od dijalektičkog načela “povratne sprege” između strukture i djelovanja te s osloncem na bourdieuovski koncept habitusa, teorija transdiferencije gradi dinamičan i fluktuirajući identitetski model koji se trajno restrukturira u kompleksnim interakcijama unutar socijalne mreže, pri čemu se osobni i kolektivni identitetski obrasci i mehanizmi poimaju međusobno konstitutivnima, omogućujući tranzitornu i fleksibilnu transdiferencijsku pozicioniranost subjekta.⁵²

Slične premise stoje i u pozadini transdiferencijskog poimanja kulture. U otklonu od esencijalističkog i statičkog shvaćanja kulture kao objektivne formacije različitih kulturnih sadržaja i praksi, teorija transdiferencije se priklanja komunikacijskim i relacijskim konceptualizacijama kulture (npr. Jameson, Nancy, Agamben), što joj omogućuje analitičko zahvaćanje fenomena kulture i na inter- i na intrasistemskej razini, čime se afirmira kao

⁴⁸ Helmbrecht BREINIG – Klaus LÖSCH, “Lost in Transdifference: Thesen und Anti-Thesen”, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 854.-855.

⁴⁹ Leon FESTINGER, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford 1962.

⁵⁰ Werner KOGGE, *Die Grenzen des Verstehens. Kultur – Differenz – Diskretion*, Weilerswist 2002., 266.-346.

⁵¹ Klaus LÖSCH, “Begriff und Phänomen der Transdifferenz: zur Infragestellung binärer Differenzkonstrukte”, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 28.

⁵² *Isto*, 34.-38.

nadopuna klasičnoj luhmannovskoj sistemskoj teoriji.⁵³ Drugim riječima, teorija transdiferencije ne poima kulturu kao autoreferencijalni i autopoietički sistem koji se afirmira i reproducira u procesu konstruiranja granica između samoga sebe i okoline, već kao relacijski sustav odnosno procesni proizvod interakcija sistema, granice kojega se konstantno revidiraju u povijesnom procesu izmještanja. Sukladno tome, iz perspektive teorije transdiferencije kulturne se granice konceptualiziraju kao međuprostori, zone interakcije i međudjelovanja, prostori prožimanja i preklapanja koji konstantno fluktuiraju formirajući zone neodredivosti u kojima se stvaraju kulturni identiteti i alteriteti. Za razliku od sistemske teorije koja funkciju sistema primarno vidi u redukciji kompleksnosti, teorija transdiferencije smjera afirmirati potisnutu kompleksnost, omogućujući isključenoj razlici ponovno upisivanje u "palimpsest" kulture. Na taj način razlika zadobiva subverzivnu i destabilizacijsku, ali istodobno i kreativno-inovacijsku funkciju, budući da kulturni palimpsest obdaruje novom, premda uvijek nestabilnom kvalitetom. Iz tog se razloga kao najprimjerenija heuristička metoda za ispitivanje kulture preporučuje transdiferencijska kulturna poredba koja, za razliku od klasične kulturne poredbe koja ih poima kao zatvorene sisteme, kulture vidi kao zone prijelaza i otvorene prostore razmjene te u okviru modela sukcesivnih mnogostrukih poredbi nastoji analitički zahvatiti višesmerne poveznice unutar multipolarnoga kulturnog sustava.⁵⁴

Osim toga, kulturna teorija transdiferencije se ne iscrpljuje u nivelaciji proturječja i razlika u nekoj naddeterminiranoj sintezi odnosno u prostornom umrežavanju kulturnih sustava koji grade decentrirane i dinamične konfiguracije, već polazeći od pretpostavke o međuovisnosti prostora i vremena istražuje fenomene kulturne višepripadnosti u socio-historijskim koordinatama, što transdiferenciju čini strukturno analognom Foucaultovu konceptu heterotopije kao "nemogućeg prostora" koegzistencije suprotnog, različitog i nesumjerljivog.⁵⁵ U tom se pogledu teorija transdiferencije približava i translacijskom kulturnom modelu sociologa Zygmunta Baumana koji drži da susretište odnosno kontaktnu zonu kultura karakterizira "opsesivno zacrtavanje, pa uništavanje granica" čime se stvaraju strukturne pretpostavke za trajni i u biti nedovršivi proces translacije koja omogućava paradoksalnu "kohabitaciju ljudi koji niti mogu zapremiti isti prostor niti taj zajednički prostor mapirati na zasebne načine".⁵⁶ Konačno, za razliku od teorije multikulturalnosti koja moć ne propituje, interkulturalnosti koja je pokušava nivelirati i transkulturalnosti koja je nastoji neutralizirati, kulturna teorija transdiferencije računa s konstantnim izmjeničnim djelovanjem moći koja oscilira između polova slobode i prisile, priznajući time kulturi i njezinu inherentnu agonalnu dimenziju.⁵⁷

Na temelju svega rečenog nedvojbeno proizlazi da iz transdiferencijske perspektive kulturne granice nisu demarkacijske linije, već intersticijalne zone interakcije, prostori prožimanja i preklapanja gdje se u kontingentnoj igri privlačenja i odbijanja konstantno (re)kreiraju kulturni identiteti. Oni su uvijek kontaminirani drugošću i razlikom, zbog čega

⁵³ Christian HUCK, "Kultur – Transdifferenz – Gemeinschaft", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 53.-67.

⁵⁴ LÖSCH, 2005., 45.-47.

⁵⁵ Michel FOUCAULT, "Of Other Spaces", *Diacritics* 16/1986., br.1, 22.-27.

⁵⁶ Zygmunt BAUMAN, *Culture as Praxis*, London 1999., xlviii

⁵⁷ Lars ALLOLIO-NÄCKE, Britta KALSCHUEUR, "Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz – Resümee und Ausblick", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 445.-450.

dolazi u pitanje i klasična ontološka opreka između sebstva kao prisutnosti i Drugog kao odsutnosti. Naime, transdiferentni kulturni identiteti trajno osciliraju u paradoksalnoj, ali nerazrješivoj podvostručenoj dihotomiji između odrugovljenog vlastitog i apropriranog tuđeg. Transdiferencijska teorija time u neku ruku transcendirira tradicionalno zapadnjačko supstancijalno poimanje identiteta približavajući se filozofskim sustavima dalekoistočnih kultura koje identitet ne konceptualiziraju u kartezijanskim kategorijama unutarnjeg i vanjskog, sebstva i drugosti, nego kao relaciju koja počiva na “recipročnoj inkluzivnosti” i ostvaruje se u sinergijskoj formi koegzistencije ontološki i epistemološki različitoga.⁵⁸

Vraćajući se zaključno na pitanje apostrofirano u naslovu, predložila bih odgovor koji mi se čini ne samo primjerenim opisom prilično neuhvatljivoga pojma kulture, nego i vrlo efikasnim antidotom protiv uvijek prijetećih “kulturnih ratova”:⁵⁹ misliti kulturu kao heterotopiju atopičnoga, mjesto nemoguće koegzistencije izmještenih, nesumjerljivih i neproničnih, ali jedinstvenih i začudnih kulturnih entiteta.

HOW TO THINK CULTURE: CONTEMPORARY CULTURAL THEORIES AND CULTURAL DIFFERENCE QUESTION

Abstract: Initiated by contemporary proliferation of cultural theories and paradigms as consequences of the *cultural turn*, this paper is a kind of metatheoretical analysis of various theoretical and disciplinary articulations, as well as of explanatory value, which this highly controversial concept of culture has attained. After a short outline of its semantic history, theoretical conceptualizations and heuristic uses, it follows a critical review of three contemporary cultural theories: hybridization, transculturation and transdifference. Primarily focusing upon how these theories elaborate and epistemologically deal with the complex issue of cultural difference, both their cognitive and explanatory potential and analytical and interpretative possibilities are scrutinized. Consequently, in the concluding part of the paper an alternative model of thinking culture as heterotopy of atopic is proposed.

Key words: culture, cultural theories, hybridization, transculturation, transdifference.

Literatura

Lars ALLOLIO-NÄCKE, Britta KALSCHUEER, “Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz – Resümee und Ausblick”, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 443.-453.

Lars ALLOLIO-NÄCKE, “Multikulturalität”, *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 151.-204.

⁵⁸ Peter PÖRTNER – Jens HEISE, *Die Philosophie Japans. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1995., 43.-44.; Byung-Chul HAN, *Hyperkulturalität. Kultur und Globalisierung*, Berlin 2005., 56.-57.

⁵⁹ EAGLETON, 2002., 67.-106.

- Doris BACHMANN-MEDICK, *Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg: 2007.
- Alain BADIOU, *Ethics. An Essay on the Understanding of Evil*, London 2002.
- Zygmunt BAUMAN, *Culture as Praxis*, London 1999.
- Homi BHABHA, *The Location of Culture*, London 1994.
- Hartmut BÖHME – Peter MATUSSEK – Lothar MÜLLER, *Orientierung Kulturwissenschaft. Was sie kann, was sie will*, Reinbek 2002.
- Pierre BOURDIEU, *Outline of the Theory of Practice*, Cambridge 1977.
- Helmbrecht BREINIG – Klaus LÖSCH, "Difference and Transdifference, *Multiculturalism in Contemporary Societies: Perspectives on Difference and Transdifference*, (ur. Helmbrecht Breinig – Jürgen Gebhardt – Klaus Lösch), Erlangen 2002., 11.-36.
- Helmbrecht BREINIG – Klaus LÖSCH, "Lost in Transdifference: Thesen und Anti-Thesen", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 854.-855.
- Judith BUTLER – Ernesto LACLAU – Slavoj ŽIŽEK, *Kontingencija, hegemonija, univerzalnost*, Zagreb 2007.
- Mark CURRIE, *Difference*, New York 2004.
- Jacques DERRIDA, *Pisanje i razlika*, Sarajevo-Zagreb 2007.
- Dean DUDA, *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*, Zagreb 2002.
- Terry EAGLETON, *Ideja kulture*, Zagreb 2002.
- Tim EDWARDS, *Cultural Theory. Classical and Contemporary Positions*, London 2007.
- Norbert ELIAS, *O procesu civilizacije*, Zagreb 1996.
- Leon FESTINGER, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford 1962.
- Jörg FISCH, "Zivilisation, Kultur", *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, sv. VII (ur. Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck), Stuttgart 1992., 679.-774.
- Michel FOUCAULT, "Of Other Spaces", *Diacritics* 16/1986., br.1, 22.-27.
- Max FUCHS, *Kultur macht Sinn*. Wiesbaden 2008.
- Anthony GIDDENS, *The Constitution of Society*, Berkeley 1984.
- Byung-Chul HAN, *Hyperkulturalität. Kultur und Globalisierung*, Berlin 2005.
- Karl Heinz HÖRNING – Julia REUTER, *Doing Culture. Neue Positionen zum Verhältnis von Kultur und sozialer Praxis*, Bielefeld 2004.
- Christian HUCK, "Kultur – Transdifferenz – Gemeinschaft", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 53.-67.
- Chris JENKS, *Culture*, New York 2004.
- Rade KALANJ, *Globalizacija i postmodernost*, Zagreb 2004.
- Britta KALSCHUEUR, "Interkulturalität", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 223.-286.
- Vjeran KATUNARIĆ, "Tri lica kulture", *Društvena istraživanja*, 5/1996., br.5/6, 831.-858.
- Friedrich A. KITTLER, *Eine Kulturgeschichte der Kulturwissenschaft*, München 2000.
- Werner KOGGE, *Die Grenzen des Verstehens. Kultur – Differenz – Diskretion*, Weilerswist 2002.
- Will KYMLICKA, *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford 1995.

- Klaus LÖSCH, "Begriff und Phänomen der Transdifferenz: zur Infragestellung binärer Differenzkonstrukte", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 26.-52.
- Peter McLAREN, "White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical Multiculturalism", *Multiculturalism. A Critical Reader*, (ur. Thomas D. Goldberg), Oxford 1994., 45.-74.
- Andrew MILNER – Jeff BROWITT, *Contemporary Cultural Theory*, Crows Nest 2002.
- Jerry D. MOORE, *Uvod u antropologiju. Teorije i teoretičari kulture*, Zagreb 2002.
- Adam MULLER, *Concepts of Culture. Arts, Politics and Society*, Calgary 2005.
- Jan NEDERVEEN PIETERSE, "Hybridität, ja und?", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 396.-430.
- Ansgar NÜNNING – Vera NÜNNING, *Konzepte der Kulturwissenschaften*, Stuttgart 2003.
- Claus-Michael ORT, "Kulturbegriffe und Kulturtheorien", (ur. Ansgar Nünning – Vera Nünning), *Konzepte der Kulturwissenschaften*, Stuttgart 2003., 19.-38.
- Fernando ORTIZ, "Tabak und Zucker", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 293.-313.
- Peter PÖRTNER – Jens HEISE, *Die Philosophie Japans. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1995.
- Roland POSNER, "Kultursemiotik", (ur. Ansgar Nünning – Vera Nünning), *Konzepte der Kulturwissenschaften*, Stuttgart 2003., 39.-72.
- Mary Louise PRATT, "Putopis i transkulturacionija: znanost, planetarna svijest, unutrašnjost", *Quorum*, 17/2001., br. 4, 128.-155.
- Andreas RECKWITZ, "Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing", *European Journal of Social Theory*, 5/2002., br.2, 243.-263.
- Theodore SCHATZKI – Karin KNORR CETINA, Eike VON SAVIGNY, *The Practice Turn in Contemporary Theory*, New York 2000.
- Siegfried J. SCHMIDT, "Eine Kultur der Kulturen", *Kulturschutt: über das Recycling von Theorien und Kulturen*, (ur. Christoph Jacke – Eva Kimminich – Siegfried J. Schmidt), Bielefeld 2006., 21.-33.
- Mark SHALLER – Christian S. CRANDALL, *The Psychological Foundations of Culture*, Mahwah 2004.
- Philip SMITH, *Cultural Theory*, Oxford 2001.
- David ŠPORER, *Novi historizam: poetika kulture i ideologija drame*, Zagreb 2005.
- Tzvetan TODOROV, *The Conquest of America: the Question of the Other*, New York 1984.
- Graeme TURNER, *British Cultural Studies: An Introduction*, New York 2002.
- Charles TAYLOR, *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton 1992.
- Wolfgang WELSCH, *Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*, Frankfurt 1995.
- Wolfgang WELSCH, "Auf dem Weg zu transkulturellen Gesellschaften", *Differenzen anders denken. Bausteine zu einer Kulturtheorie der Transdifferenz*, (ur. Lars Allolio-Näcke, Britta Kalscheuer, Arne Manzeschke), Frankfurt – New York 2005., 314.-341.

DESNIČINI SUSRETI
2005.–2008.
Zbornik radova

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2010.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 3

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras

Igor Ranić

Uredili

Drago Roksandić

Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogao je
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2010., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-56047-7-8

DESNIČINI SUSRETI 2005.–2008.
Zbornik radova
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Studio *Canis*

Lektura
Jovan Čorak

Dizajn naslovnice
Ana Pojatina

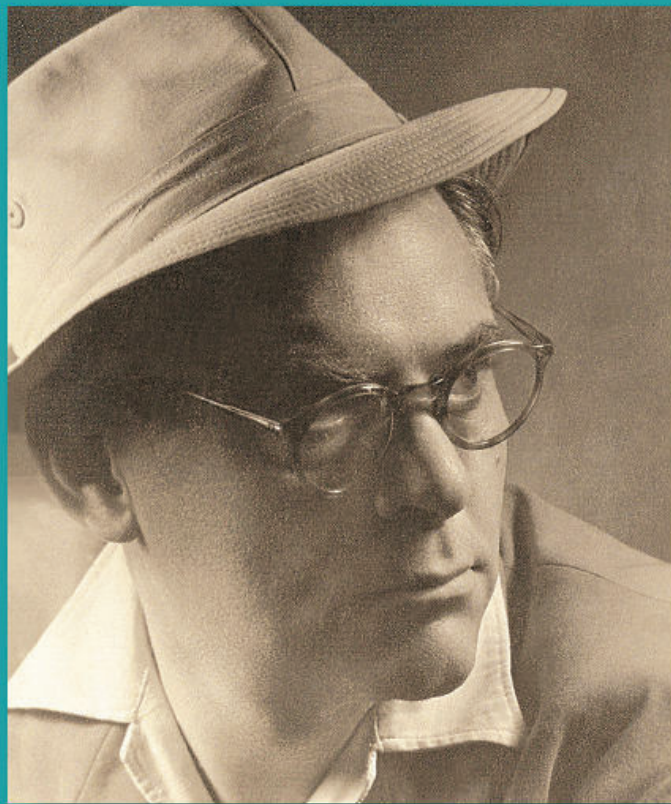
Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
rujan 2010.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 742369.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2005.-2008.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA